

Haridusstrateegiline protsess Eestis ja Eesti Haridusfoorum

Olav Aarna (RiTo 11), Estonian Business School'i erakorraline professor

Et luua tõsiseltvõetavat haridusstrateegiat, mis on vaba poliitiliste jõudude lühiajalistest eri- ja erahuvidest, tuleb kaasata kõik kolm ühiskonna sektorit – avalik, äri- ja kolmas sektor.

Kümme aastat tagasi, 28. oktoobril 1995, asutati Tartus Eesti Haridusfoorum. Sellest sündmusest olulisemaks on osutunud hiljem käivitunud protsessid. Seetõttu on selles artiklis analüüsitud haridusstrateegilise protsessi arengut Eestis ja haridusfoorumi osa selles. Püüan vastata järgmistele küsimustele:

- kuidas on haridusfoorum täitnud oma missiooni olla hariduspoliitiliste huvirühmade esinduskogu osalusdemokraatia, partnerluse ja ühiskondliku kokkuleppe põhimõtete edendamisel Eesti hariduspoliitikas?
- miks on siiani ebaõnnestunud katsed kokku leppida Eesti tulevikuvisioni ja seda realiseerivate arengukavade ja strateegiade osas?
- miks meil pole ikka veel haridusstrateegiat ja kas seda üldse on vaja?

Eestis on populaarseks saanud lendlause: meil puudub hariduspoliitika! See väide on tõene, kui mõista hariduspoliitikat pidevalt areneva ühiskonnasiseste kokkulepete süsteemina ühiskonna hariduslike eesmärkide ning nende saavutamise teede ja vahendite kohta. Selliste lepete olemasolust ja tekkimise viisist sõltumata toimib mingi hariduspoliitika kogu aeg, iseküsimus on, kui eesmärgistatud, mõtestatud ja süsteemne see tegevus on (Aarna 1996).

Tõdemus haridusalaste ühiskonnasiseste kokkulepete puudumisest ja puudulikkusest oli oluliseks tõukejõuks ka Eesti hariduskonverentsi kokkukutsumisel 1995. aasta aprillis. Otsides vastust kahele põhiküsimusele – milline on Eesti hariduspoliitika kontseptsioon ning millised on haridusotsustuste ettevalmistamise ja rakendamise mehhanismid –, jõudis konverents Eesti Haridusfoorumi vajaduse, koha ja esialgse tegevusmudeli kindlaksmääramiseni. Foorum asutati Eesti hariduskonverentsi jätkukonverentsil 1995. aasta oktoobris (Eesti hariduskonverentsi jätkukonverents 1996).

Niisiis tekkis Eesti Haridusfoorum selgelt teadvustatud vajadusest kaasata tähtsate hariduspoliitiliste otsuste ettevalmistamisse kõiki huvirühmi, s.t vajadusest arendada hariduspoliitika vallas kodanikuühiskonnale iseloomulikku osalusdemokraatiat. Foorum on algusest peale otsinud võimalusi järskude hariduspoliitiliste suunamuutuste vältimiseks, mis võivad kaasneda Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse koosseisude vahetumisega ning uute haridusministrite ametisseastumisega. Selle eesmärgi saavutamise vahendina on haridusfoorum näinud Eesti haridussüsteemi arengukontseptsiooni vastuvõtmist Riigikogus.

Suure hulga otsustuste tulemus

Hariduspoliitika kontseptsioon on terviklik mõistete ja vaadete süsteem hariduspoliitika olemusest, ülesannetest ja nende lahendamise põhimõtetest. Kontseptsioon ise on suure hulga hariduspoliitiliste otsustuste tulemus, mis mõjutab omakorda paljusid tulevasi

haridusotsustusi. Kümme aastat tagasi tekkinud kujutluse kohaselt peab hariduspoliitika kontseptsioon andma vastuse järgmistele küsimustele:

- kes on Eesti hariduspoliitika subjektid?
- milline on hariduse koht Eesti ühiskonna arengus?
- kuidas tagada hariduse kättesaadavus?
- milline peaks olema hariduse sisu ja protsess?
- milline peaks olema hariduskorraldus ja haridussüsteemi juhtimine?
- kuidas haridussüsteemi finantseerida?

Sellest loogikast on viimasel kümnendil lähtunud mitme haridusstrateegilise dokumendi koostamisel.

Hariduspoliitika kontseptsioon on suure üldistusastmega ja pikale ajavahemikule (20–30 aastat) suunatud dokument, mis annab aluse lühemaajaliste hariduspoliitiliste kokkulepete saavutamiseks ühiskonnas ja riigis. Hariduskontseptsiooni realiseerimise vahendiks lühema ajaintervalli (5–10 aastat) kestel pidi kujunema riiklik haridusprogramm. See programm määrab, millised tegevused on tarvilikud riigi hariduslike eesmärkide saavutamiseks, millal midagi alustatakse ja lõpetatakse, kuidas kasutatakse ainelisi ja vaimseid ressursse ning kes juhib ja vastutab programmi täitmise eest (Eesti hariduskontseptsiooni lähtekohad 1995).

Pilk haridusfoorumite teemadele näitab püüdu vastata põhilistele kontseptuaalsetele hariduspoliitilistele küsimustele ja analüüsida haridusstrateegilise protsessi kulgu:

- Eesti haridusvalikud 21. sajandi lävel (1996, Pärnu);
- hariduse kättesaadavus õpiühiskonnaks pürgivas Eestis (1997, Narva-Jõesuu);
- hariduse roll Eesti ühiskonna arengu kujundajana (1998, Haapsalu);
- Eesti haridussüsteemi arengu kontseptsioon 2010 (1999, Tallinn);
- õppimine ja õpetamine õpiühiskonnas (2000, Tartu);
- elu ja õppimine: elukestva õppimise toetamine (2001, Viljandi);
- Eesti haridusstrateegia ja haridusstrateegiline protsess Eestis (2002, Tallinn);
- maakonna, linna ja valla osa koolihariduses (2003, Paide);
- 21. sajandi haridus – kas haridus kõigile? (2004, Tallinn).

Küsimus juriidilisest staatusesT

Hariduspoliitilisi huvirühmi ühendava kolmanda sektori organisatsioonina on foorum käsitlenud end eelkõige riigivõimu, sealhulgas haridusministeeriumi partnerina. Pidades väga tähtsaks kodanikuühiskonna arengut Eestis, on haridusfoorum püüdnud ühtlasi edendada ühiskonna kõigi kolme sektori (avaliku, äri- ja kolmanda ehk mittetulundusliku sektori) koostööd hariduspoliitika sõlmprobleemide määramisel ja neile lahenduste leidmisel.

Haridusfoorum on pidanud oma tegevuse oluliseks osaks ka nn valvekoera rolli täitmist. See tähendab Eesti haridussüsteemi seisundis toimuvate muutuste ja reaalse hariduspoliitiliste arengute pidevat jälgimist eesmärgiga hinnata nende vastavust valitud arengusuunale. Seda loomulikult eeldusel, et selline suund on valitud! Muutused haridussüsteemis on pika

toimeajaga ja pikaajaliste järeelmõjudega, mis ulatuvad kõigisse ühiskonnaelu sfääridesse. Seetõttu on soovitud tulemuste saamiseks vaja haridusreforme pikalt ette kavandada, tagades nende rakendamiseks vajalike ühiskondlike kokkulepete sõlmimiseks ning realiseerimiseks hädavajalikud toimetehhanismid ja vahendid. Arvestades haridussüsteemi konservatiivsust ning haridusvaldkonna ja ühiskonnaelu teiste valdkondade vastasmõjude keerukust, on ühiskonna ja riigi arengu stabiilsuse tagamisel ülimalt tähtis, et haridusstrateegia kavandamine oleks vaba poliitiliste jõudude lühiajalistest eri- ja erahuvidest ning põhineks ühiskondlikel kokkulepetel (Õpi-Eesti 2001).

Haridusfoorumi kümneaastase ajaloo jooksul on korduvalt tulnud tagasi pöörduda ka küsimuse juurde foorumi juriidilisest staatusest. Foorumi algusaastail võis täheldada tugevat soovi anda foorumile haridusparlamendi staatus, käsitleda foorumi otsuseid kohustuslikena Riigikogule, Vabariigi Valitsusele ja haridusministeeriumile. Üks Presidendi Akadeemilise Nõukogu hariduspoliitilises dokumendis "Õppiv Eesti" sõnastatud haridusreformi esimesest kümnest sammust nägi ette haridusfoorumi staatuse tugevdamist (Õppiv Eesti 1998). Siinkirjutaja veendumuse kohaselt saab Eestis haridusfoorumi staatus ja mõju hariduspoliitiliste otsustuste ettevalmistamisel kasvada ainult koos kodanikuühiskonna arenguga.

Naiivse idealismi periood

Teatud tinglikkusega võib haridusstrateegilise mõtlemise ja protsessi arengut Eesti hariduselus jagada nelja perioodi (Eesti inimarengu aruanne 2002): naiivse idealismi periood (1988–1990), esimese põlvkonna hariduseadustiku väljatöötamine ja rakendamine (1990–95) ning õpiühiskonna ideestiku küpsemine (1995–2000), edasi oleks pidanud käivituma riiklik programm "Eesti õpiühiskond".

Nõukogude Liidu lagunemise eelse teise rahvusliku ärkamise lainel 1987. aastal aset leidnud Eesti NSV õpetajate kongress ja 1988. aasta haridustöötajate konverents tähtsustasid rahvuskooli, hariduse demokratiseerimise, humaniseerimise, väärtustamise ja suveräänsuse ideed. Nende ideede pinnal alustati kõrge sotsiaalse aktiivsuse tingimustes laiapõhjalist, erinevaid sotsiaalseid ringkondi haarava haridusuuenduse põhimõtete, eesmärkide, sisu ja korralduse väljatöötamist. See oli kvalitatiivselt uus nähtus Eesti hariduselus, mis andis osaluskogemuse ning toimis innovatiivse (täiendus)õppena (Eesti hariduskontseptsiooni lähtekohad 1995).

Haridusuuenduse üks alusidee oli hariduse iseareng. See tee eeldanuks tasakaalu riigi institutsioonide (haridusministeerium, –komitee, –osakonnad jt) ja ühiskondlike subjektide (haridusnõukogude) vahel. Kahjuks seda tasakaalu ei tekkinud. Haridustöötajate 1988. aasta konverentsil vastuvõetud dokumendid, sealhulgas haridusplatvorm ning kultuuri- ja haridusfoorumi dokumendid, olid ühiskondliku kokkuleppe püüde väljendus, kuid väljakujunemata demokraatia tingimustes nõudnuksid need institutsionaalset väljundit. Institutsionaalne väljund tekkis seaduste, määruste ja käskkirjade näol üksnes osaliselt. 1987–1989 sõnastatud hariduslikud ideaalid jäid riiklikuks hariduspoliitikaks välja arendamata.

Mis puutub esimese põlvkonna haridusseadustiku väljatöötamise ja rakendamisse, siis IME kontseptsiooni järgedes ja haridusuuenduse ideestiku konkretiseerimiseks koostatud haridussüsteemi arengu kontseptsioon (1990–1991) oma paljudes variantides ei jõudnud valitsuses vastuvõtmiseni. Siiski oli sellest kontseptuaalsest eeltööst kasu kõigi nn esimese põlvkonna haridusseaduste koostamisel. Selle põlvkonna seadustest tuleks märkida eelkõige haridusseadust (1992), põhikooli- ja gümnaasiumiseadust (1993), täiskasvanute koolituse seadust (1993), huvialakooli seadust (1995), kutseõppeasutuse seadust (1995) ja ülikooliseadust (1995). Nende seadustega loodi eeldused Eesti haridussüsteemi edasiseks oluliselt institutsionaliseeritumaks arenguks. Paraku olid hariduspoliitilised huvirühmad minetanud selleks ajaks nii oma aktiivsuse kui ka mõju ühiskonnas, mis neil oli olnud eelmisel ajajärgul.

Õpiühiskonna ideestiku küpsemine

Selle perioodi algus langeb kokku haridusfoorumi asutamisega. Kui perioodi esimestel aastatel oli haridusfoorumi ja haridusministeeriumi (haridusministrite) suhetes teatud vastasseisu, siis 1998. aasta alguses hakkas olukord kiiresti muutuma. Eesti arengu pikaajalise tulevikunägemuse loomiseks ja realiseerimisteede kavandamiseks kasutas haridusfoorum stsenaariumide ja strateegilise planeerimise meetodeid. Aastail 1997–1998 koostati tema eestvõttel Eesti haridusstsenaariumid 2015 (Loogma *et al* 1998). Need võimaldasid ühiskonna sidusust ja uuenemisevõimet kirjeldavas teljestikus määrata neli erineva iseloomuga tulevikustsenaariumi:

- kõrge sidususe ja madala uuenemisevõimega rahvuskeskne ehk rahvakoolide Eesti;
- madala sidususe ja madala uuenemisevõimega korporatiivne ehk pidevalt algavate haridusreformide Eesti;
- madala sidususe ja kõrge uuenemisevõimega rikaste ja vaeste ehk turuhariduse ja eliitkoolide Eesti;
- kõrge sidususe ja kõrge uuenemisevõimega interaktiivne ehk õpi-Eesti.

On loomulik, et selles taustsüsteemis langes haridusfoorumi valik ühiskonna sidusust ja kõrget uuenemisevõimet väärtustavale õpi-Eesti stsenaariumile, mis näeb elukestvas õppes ja õppivate organisatsioonide arengus Eesti ühiskonna jätkusuutliku arengu ning iga inimese elukvaliteedi tõusu eeldust ja tagatist. Sisuliselt samadele järeldustele jõudis Presidendi Akadeemiline Nõukogu ning analoogsetest ideedest oli kantud ka haridusministeeriumi ja haridusfoorumi koostöös loodud Eesti haridussüsteemi arengukontseptsioon (1999–2000).

1998. aasta mais arutas Riigikogu riiklikult tähtsa küsimusena Presidendi Akadeemilise Nõukogu koostatud haridusstrateegiat “Õppiv Eesti” ning haridusministeeriumi ja haridusfoorumi koostöös valminud Eesti haridusstrateegiat, samuti haridusfoorumi ettevalmistatud dokumenti “Eesti haridusstsenaariumid 2015”. Arutelu lõpus tegi Riigikogu Vabariigi Valitsusele ülesandeks koostada nimetatud dokumentide alusel Eesti haridussüsteemi arengukava aastani 2010.

Selle ülesande täitmise tulemus nimega “Õpi-Eesti”, milles oluline osa oli haridusfoorumi ja haridusministeeriumi koostööl, jõudis Riigikokku 2001. aasta lõpus. Samaks ajaks oli

küpsenud ka arusaam koolitüübipõhise (I põlvkonna) haridusseadustiku puudustest, eelkõige sellest, et sama õppetase õppeasutuste (gümnaasium–kutseõppeasutus, ülikool–rakenduskõrgkool) tegevuse reguleerimine eri seadustes põhjustab haridussüsteemi arengu seisukohalt kahjulikku institutsionaalset vastandumist. Sellest johtuvalt käivitas haridusministeerium 2001. aastal õppetasemete põhise (II põlvkonna) haridusseadustiku koostamise. Kahetsusväärset on see protsess täielikult soikunud ja Riigikogu jätkab erinevate õppeasutuse tüüpide seaduste muutmist.

Lõputult algavad reformid

2002. aasta jaanuaris vahetus Eestis valitsus. Uue haridusministri ettepanekul võttis valitsus haridusstrateegia “Õpi–Eesti“ Riigikogust tagasi. Ühe põhjusena heideti dokumendile ette liigset erakondlikkust. Eelmine haridusminister ja tema juhitud haridusministeerium olid teinud tihedat koostööd haridusfoorumiga ning viimane oli sellega justkui kaotanud kolmanda sektori organisatsioonile sobiva poliitilise erapooletuse. Selles süüdistuses peitub tõsine probleem – kuidas tagada pikaajaliste arengukavade koostamine kolme sektori koostöös nii, et valitsuse vahetudes koostöö tulemusena valminud dokumenti ei saaks tunnistada ainult eelmise valitsuse parteipoliitilise töö viljaks, isegi laiapõhjalisest ühiskondlikust arutelust hoolimata?

Vastuse puudumine sellele küsimusele on viinud meid olukorda, kus leiame end jätkuvalt lõputult algavate haridusreformide küüsis. Seetõttu peame kahetsusega tõdema, et seitse aastat tagasi Eesti haridussüsteemile antud hinnang kehtib ka täna: “Eesti haridussüsteemi seisund on murettekitav ning seab kahtluse alla ühiskonna ja riigi jaoks oluliste sotsiaalsete, poliitiliste ja majanduslike eesmärkide saavutamise võimalikkuse. Olukorra otsustavaks parandamiseks on vaja terviklikku ja süsteemset strateegilist tegevuskava. Tegevuskava peab põhinema hariduspoliitilisel enesemääratlusel – arusaamal sellest, milline roll on haridusel Eesti arengus täna ja edaspidi.” (Eesti haridusstrateegia 1998)

Eestis võib kuulda kahte vastandlikku arvamust haridusreformidest: a) lõpetage juba ometi reformid ja laske meil rahulikult tööd teha ning b) tõeline haridusreform pole Eestis veel alanud. Küsimus on selles, mida keegi (radikaalse, tõelise) haridusreformi all mõistab. Õigupoolest peaks vähemasti iga erakonna haridusprogramm olema nende nägemus haridusreformi kavast.

Millised on probleemid, mida (alustatud, alustatav) haridusreform peaks lahendama või vähemasti leevendama? Ekspertide ja poliitikute hulgas ning ka ühiskonnas laiemalt on kujunenud üsna üksmeelne arusaam, et Eesti haridussüsteemi põhiprobleemid on hariduse kvaliteedi ja õpivõimaluste võrdse kättesaadavuse tagamise kõrval haridussüsteemi toimimise efektiivsuse tõstmine.

Haridus kõigile

Ühiskonnas süvenev rahulolematuse hariduse viletsa kvaliteediga, millele lisanduvad ebavõrdsus õpivõimaluste kättesaadavuses ja kogu haridussüsteemi ebaefektiivne toimimine, on peamised põhjused, miks inimesed õigustatult väidavad, et (radikaalne)

haridusreform pole Eestis veel alanud või et tegemist on lõputult algavate haridusreformidega.

Viimasel kahel aastal on haridusfoorumi tegevuse teljeks olnud programm "Haridus kõigile" (*Education for All*, EFA), mille UNESCO käivitas 1990. aastal. Õigus haridusele on üks põhilisi inimõigusi. Nüüdisaegne arusaam õigusest haridusele väljendub võrdsete haridusvõimaluste printsiibis. Selle kohaselt peaks igal inimesel soost, elukohast, east, emakeelest ja majanduslikest võimalustest sõltumata olema võrdne õigus võimete ja erivajaduste kohasele haridusele. Sellest hoolimata on võrdsete haridusvõimaluste põhimõtte realiseerimisel probleeme nii arengumaades kui ka paljudes arenenud riikides, mis oli ka EFA programmi käivitamise algpõhjus. 2000. aastal sõnastati Dakaris maailma haridusfoorumil programmi kuus üldeesmärki, mis on riikide valitsustele järgimiseks kohustuslikud. Seda tehakse rahvusliku tegevuskava alusel rahvuslike haridusfoorumite kaudu.

Eestis on selline mehhanism haridusfoorumina juba 1995. aastast alates olemas. Meie rahvusliku programmi "Haridus kõigile" tegevuskava valmis haridusfoorumi toimkonna, UNESCO Eesti rahvusliku komitee ning haridus- ja teadusministeeriumi koostöös 2004. aastal. Seoses EFA programmiga on haridusfoorumi roll olla kõigi hariduspoliitika võtmesubjektide asjatundliku ja demokraatliku suhtluse vahendaja, suunaja ja korraldaja ning kokkulepete fikseerija, analüüsija, levitaja ja publitseerija.

Õigupoolest on ka haridus- ja teadusministeeriumi käivitatud ja puudulikult formaliseeritud programm "21. sajandi haridus" osa EFA-st, seades eesmärgi luua õpilase elukohast ja sotsiaalsest taustast sõltumata kõigile õpilastele võimalused kvaliteetse ja võimetekohase hariduse omandamiseks. Kahjuks pole aga ministeerium seda olemuslikku seost endale piisavalt teadvustanud või vähemalt jääb mulje, et osalemine EFA programmis on Eesti jaoks marginaalne tegevus.

Soome ime

Maailma riikidel on juba kaks korda (2000 ja 2003) olnud võimalik osaleda OECD korraldatud rahvusvahelises võrdlusuuringus PISA (*Programme for International Student Assessment*). Programm seab eesmärgi hinnata põhikooli lõpetamise eas olevate noorte (15-aastased) funktsionaalset kirjaoskust – emakeele, matemaatika ja loodusteaduste kasutamise oskust. Laiemalt püütakse programmi abil hinnata:

- mil määral on õpilased valmis tuleviku väljakutseteks;
- mil määral on õpilased võimelised analüüsima, arutlema ja oma mõtteid edastama;
- mil määral on õpilased valmis elukestvaks õppeks.

Mõlemas uuringus on silmapaistvat edu saavutanud Soome koolinoored. Seoses sellega on isegi hakatud rääkima Soome haridusimest. Igal juhul on Soome hariduskorraldus ja üldhariduskooli õppekavad äratanud elavat huvi kogu maailmas.

14.-16. märtsil 2005 toimus Helsingis rahvusvaheline konverents, millel tutvustati Soome edu "saladusi". Ligikaudu 300 osavõtjast oli 10% Eestist, sealhulgas 4 Riigikogu kultuurikomisjoni liiget ja 13 Tallinna koolijuhti.

Soomlaste edu põhjus seisneb selles, et neil on õnnestunud saavutada konkurentidega võrreldes ühtlasemad tulemused. Soome põhikooli õpilaste tulemused sõltuvad üsna vähe elukohast ning perekonna majanduslikust ja sotsiaalsest seisundist. Väga tähtis on ka see, et just vähem võimekate õpilaste osas on soomlaste paremus konkurentide ees suurim.

Neid tulemusi ei saa kuidagi siduda imega. Põhjusi tuleb otsida Soome pikaajalisest haridusstrateegiast, mis on järjekindlalt lähtunud kahest põhimõttest: võrdsete haridusvõimaluste põhimõttest ja kaasava hariduse põhimõttest.

Mõlema põhimõtte rakendus on suunatud ühiskonna sidususe suurendamisele. Seetõttu võib väita, et Soome edu PISA uuringus näitab Soome ühiskonna sidususe kõrget määra. Soome edu toetub neljale kultuurisambale:

- poliitiline kultuur, mis on taganud pikaajalise (1963. aastast alates) hariduspoliitilise stabiilsuse;
- organisatsiooni- ja koostöökultuur, sealhulgas kvaliteedikultuur, mis on võimaldanud välja arendada partnerlusel ja koostööl põhineva (üld)haridussüsteemi;
- kutsealane kultuur, sealhulgas õpetaja kutse-eetika, mis väärtustab õpetaja kõrge professionaalsuse ja austab õpetaja autonoomiat;
- akadeemiline kultuur, mille nurgakivi on riigivõimu tihe koostöö ülikoolidega ja hariduspoliitiliste otsustuste tuginemine haridusuuringutele.

Meil on seoses Soome üldhariduskooli (kitsamalt põhikooli) kui ühtluskooli eeskujuga räägitud kahest asjast. Pikemat aega on kõneks olnud tasuta lõuna (ja ka tasuta õppevahendite) sisseviimine kogu põhikooli ulatuses kui oluline haridusliku kihistumise vastane meede. Viimaseil aastail on sellele lisandunud mõte Eestis kasutusele võtta Soome põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava.

Esimese puhul on vastuväiteid vähe ja oodatav tulemus ilmselt valdavalt positiivne. Õppekava ülevõtmise idee on aga õigustatult põhjustanud üsna üksmeelset kriitikat. Põhjalikku analüüsi ja eeskujuks võtmist väärib aga soomlaste kujundatud õppekava arendamise protsess.

Soome silmapaistvat edu võrdsete haridusvõimaluste ja kaasava hariduspõhimõtte rakendamisel võib käsitleda ka nende eduka osalemisena UNESCO EFA-programmis.

Kuhu oleme jõudnud?

Haridusstrateegilise mõtte ja protsessi praegust seisundit Eestis on otstarbekas fikseerida kahes lõikes: 1) kuhu oleme jõudnud kontseptuaalses plaanis? 2) millised on senitehtu praktilised tulemused?

Kontseptuaalses mõttes võib öelda, et haridusfoorum on vahendanud Eestis kuue olulise hariduspoliitilise arusaama kujunemist ja süvenemist:

- elukestev õpe on tänapäeva ühiskonnas iga inimese eduka toimetuleku vältimatu eeldus;
- haridus on ühtaegu nii individuaalne kui ka ühiskondlik hüve – nii indiviidi kui ka ühiskonna eduka toimetuleku alus;
- Eesti ühiskonna jätkusuutliku arengu ainuke mõistlik alternatiiv on õpiühiskonna (teadmiste ja innovatsioonipõhise sidusa ühiskonna) tee;
- haridussüsteemi arengut on vaja ja võimalik strateegiliselt kavandada;
- õpiühiskonna haridussüsteem on palju ulatuslikum ja mitmekesisem kui tavaarusaam haridussüsteemist;
- olulised hariduspoliitilised otsused saavad tekkida ja realiseeruda ühiskonna kolme sektori – avaliku, äri- ja kolmanda ehk mittetulundussektori – koostöös.

Praktiliste tulemuste mõttes on meil küllaltki hea ettekujutus õpiühiskonna haridussüsteemist (missioon, tegevuse eesmärgid ja põhimõtted). Meil on toimiv haridusseadustik, haridussektori osakaal Eesti sisemajanduse kogutoodangus on arenenud riikide tasemel, Eesti on lülitunud rahvusvahelisse hariduspoliitilisse protsessi, kujunenud on arvestatav hulk kolmanda sektori organisatsioone, mis toimivad hariduspoliitika subjektidena (sh haridusfoorum). Kujunemas on ka strateegilisel mõtlemisel tuginev organisatsioonikultuur (omanäolised koolid, piirkondlikud arengukavad, kvaliteediringid jms), ühiskonnas on tekkinud pidev hariduspoliitiline diskussioon (haridusfoorum, haridusfoorumid, ajalehed-ajakirjad) (Eesti inimarengu aruanne (2002)). Kõike seda on tunnustanud ka OECD missioon oma Eesti hariduspoliitika ülevaates (Reviews of National Policies... 2001).

Ettekujutus helgest tulevikust

Juba vähemalt viieteist aastat pole Eestis keegi haridusstrateegia vajalikkust otseselt kahtluse alla seadnud. Ometi peame ka 2005. aastal kahetsusega tõdema, et riiklikul tasandil aktsepteeritud dokumenti nimega "Eesti haridusstrateegia" (haridussüsteemi arengukava) meil ikkagi pole. Kui nii pika aja jooksul pole õnnestunud sellist dokumenti koostada, vastu võtta ja rakendada, siis võib põhjus olla ka selles, et me tegelikult ei vajagi haridusstrateegiat.

Seda arvamust siinkirjutaja päris kindlasti ei jaga. Kui valitsus ja valdav osa poliitikuist on seisukohal, et Eesti siiski vajab pikaajalist haridusstrateegiat, tuleks põhjalikult analüüsida, miks seda siiani ei ole. Vastata tuleks kahele küsimusele, mis on lähedased 1995. aasta hariduskonverentsil esitatuile: 1) mida mõista haridusstrateegia all? 2) kuidas see strateegia peaks tekkima ja rakenduma?

Haridusfoorumid senine tegevus ja kogemus on nendele küsimustele vastuse otsimisel kindlasti hea alusmaterjal. Nagu eeltoodust selgub, võikski haridusfoorumid ajalugu kirjeldada kui kümnet aastat haridusstrateegilisi otsinguid. Traditsiooniliselt tähendab strateegia mingi kaugema eesmärgi saavutamiseks koostatud tegevuskava. Ilmselt on

vähemalt osa probleemist selles, et haridusstrateegiat on Eestis käsitletud kui ettekujutust (sageli väga detailset) helgest tulevikust. Piisava tähelepanuta on aga jäänud tegevuste külg – mida, kes ja millises järjekorras tegema peaks, et soovitud suunas liikuda ja päralt jõuda. Ja mitte vähem tähtis – kuidas seda liikumist mõõta, milliste kuludega see seotud on ja kust tuleb vajalik raha (Aarna 2004).

Mida me õigupoolest kavandame?

Ühe võimaliku vastuse küsimusele, miks meil ikkagi haridusstrateegiat pole, annab Peeter Kreitzberg. Tema mõttekäigu, mis on inspireeritud “Õpi-Eesti” arutelust Riigikogus, kuid millel on kahtlemata laiem tähendus, võiks kokku võtta järgnevalt.

Konsensus on saavutatav erinevate maailmavaateliste visioonide mahasurumise kaudu. Kokkulepe vabade inimeste ühiskonnas, kus on palju huve ja visioone, saab haarata üksnes väga kitsast küsimuste ringi. See ei saa olla niivõrd ideoloogiline ja kontseptuaalne – milleks meile siis erinevad erakonnad –, kuivõrd korralduslik, nii et erinevad ideoloogiad leiavad selles võimaluse end teostada.

Konsensuslike dokumentide koostamisel tuleb esmalt selgusele jõuda, milliseid probleeme peetakse tähtsaimaks ja milles üldse võiks konsensusse taotlemine kõne alla tulla. Sellisena kujutab haridusstrateegia endast hariduskorralduslikku kompromissi. Konsensusliku hariduspoliitilise dokumendi sisu ei ületa 1–2 lehekülge. Selle võib üles ehitada kahel viisil: püüdes määrata meie lähiaastate suurimad oodatavad nihked hariduskorralduses või ka põhimõtted, mida hariduskorraldus võiks järgida. Sellisena ei kujuta haridusstrateegia endast mingit teoreetilist dokumenti, mida valgustab kindel maailmavaade, vaid hariduskorralduslikku kompromissi (Kreitzberg 2002).

Omaette diskussiooni objekt on kahtlemata see, kas haridusstrateegilises protsessis piirduvad konsensusse otsingud ainult hariduskorralduslike küsimustega või kuuluvad siia ka hariduse sisu probleemid, näiteks põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava üldosa tasemel. Teine põhimõtteline küsimus on, kas strateegia on kokkulepitud probleemide lahendamise kava või teatava visiooni realiseerimise kava või nii ühte kui teist. Siin vajame samuti ühist arusaama sellest, mida me õigupoolest kavandame.

Viimaseil aastail ongi haridusstrateegiat kipunud käsutama kuhjunud probleemide lahendamise kavana. Ka siin pole enamasti jõutud kaugemale kokkuleppesest probleemide nimistu osas. Sellesse rühma kuulub ka Tartu Ülikooli rektori Jaak Aaviksoo tänuväärset algatusel kokkukutsutud hariduspoliitika ümarlaud, mille liikmeiks endised ja ametis olev haridusminister ning Riigikogus esindatud erakondade hariduspoliitika eestkõnelejad. Paraku lõppes selle ümarlause tegevus 2003. aasta varasuvel pärast kuueteistkümmet Eesti peamise hariduspoliitika probleemi sõnastamist.

Eesti haridusstrateegia käsitlemine nn vigade paranduse kavana tähendaks ka hariduspoliitika käsitlemist asjana iseeneses. Haridus ei ole ei asi iseeneses ega eesmärk, küll aga oluline vahend ja ressurss üldisemate rahvuslike eesmärkide realiseerimisel. Ja selles peab hariduspoliitikal olema suurem proaktiivne roll.

Puudustest ja tagasilöökidest hoolimata on haridusfoorum mõjutanud haridusstrateegilise protsessi arengut Eestis. Võib-olla veelgi tähtsamaks tuleb pidada haridusfoorumi osa kodanikuühiskonnale iseloomuliku osalus- ja kaasamiskultuuri arengule.

Visioon Eestist kui õpiühikonnast (teadmiste ja innovatsioonipõhisest ühikonnast ning majandusest) on laiem kontekst, millest lähtudes kõiki valdkondlikke poliitikaid kavandada ja hinnata. Seejuures on tähtsaimad mõõdikud ühikonna sidusus ja uuendusvõime. Hariduspoliitikas on konteksti loov võrdsete haridusvõimaluste printsiip ja kaasava hariduse põhimõte. See tähendab, et ka Eesti haridusstrateegia tuleb viia UNESCO programmi "Haridus kõigile" konteksti ja käsitada seda kui meie ühistest huvidest lähtuvat vajadust, mitte välist ebameeldivat kohustust.

Eesti haridusstrateegia ei saa olla ainult erakondade eraasi. Selle koostamise ja realiseerimisse tuleb kaasata kõik kolm ühikonna sektorit.

Kasutatud kirjandus

Aarna, O. (1996). Eesti hariduspoliitika tänapäev ja tulevik. – Eesti Hariduskonverents 20.–22. aprill 1995. Ettekannete ja sõnavõttude kogumik. Tallinn: Eesti Haridusfoorum.

Aarna, O. (2004). Mis on saanud/saamas Eesti haridusstrateegiatest? – Maakonna, linna ja valla osa koolihariduses. 5.–6. detsember 2003, Paide. Ettekannete ja artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Haridusfoorum, lk 17–27.

Eesti hariduskontseptsiooni lähtekohad (1995). Tallinn: Haridusministeerium.

Eesti hariduskonverentsi jätkukonverents. 27.–28. oktoober 1995. Ettekannete ja sõnavõttude kogumik (1996). Tallinn: Eesti Haridusfoorum.

Eesti haridusstrateegia (1998). Tallinn: Haridusministeerium.

Eesti inimarengu aruanne (2002). Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, lk 76–79.

Kreitzberg, P. (2002). Kõiges pole võimalik kokku leppida. – Õpetajate Leht, 18. jaan.

Loogma, K., Ruubel, R., Ruus, V., Sarv, E.–S., Vilu, R. (1998). Eesti haridusstsenaariumid 2015. – Eesti ühiskond ja haridus – 2015. Tallinn: Eesti Haridusfoorum.

Reviews of National Policies for Education: Estonia (2001). OECD.

Säästev Eesti 21 (2003). Tallinn.

Õpi–Eesti (2001). Tallinn: Haridusministeerium.

Õppiv Eesti (1998). Tallinn: Haridusministeerium.